
Бранка Р. Брчколо¹
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

Јована Елек
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

Стручни рад
Методика теорија и пракса 2/2023
УДК: 371.3::811.163.41'34
Стр. 172–190

СТВАРАЛАЧКЕ ПОБУДЕ ИЗАЗВАНЕ ЈЕЗИЧКИМ ПОЈАВАМА У НАСТАВИ ФОНЕТИКЕ

*Настава треба да буде не само
ојрезна и сјирљива
нејо и јуна јодсјицаја и водилачка:
њено зрело класје залелујаће се само
ако се њиве буду засејале снажним осећањима
и јасним размишљањима.
Илија Мамузић*

Резиме: Усвајање граматике у настави подразумијева формирање граматичких појмова и граматичке структуре говора код ученика, изучавање граматичких појава, формирање навика и вјештина у области граматичке анализе и примјене граматичких знања као прилог рјешавању ортографских задатака и изграђивању културе говора. Изучавање граматике чврсто је повезано с радом на фонетици, ортографији, творби ријечи, лексици итд. Што су ученици млађи, више треба примјењивати дијалошку методу и очигледност, индукцију и конкретизацију, с тим што не треба запоставити појачан развој апстрактног мишљења. Настава фонетике, као и осталих граматичких

¹ branka.brckalo@ff.ues.rs.ba

дисциплина треба да се што тјешње повезује са наставом правописа. Бројни су подстицаји помоћу којих би настава фонетике и правописа била ученицима исто тако блиска, као и говорне и писмене вјежбе, као лектира. Један од подстицаја јесте и примјена класичног дидактичког принципа очигледности, што је у раду показано на примјеру једне писане припреме за час.

Кључне ријечи: стваралачке побуде, ученици, настава фонетике.

УВОД

Језик којим се свакодневно служимо загонетан је и шаролик, па га на такав начин треба изучавати и у школи. Граматика је веома стара наука о чему свједочи њено име које потиче из старог грчког језика. Према називу дјела Дионизија Трачанина *Tehne grammatike*, које описује правила тадашњег грчког језика, данашња граматика је добила име када је изостављено *tehne* (*вјештина*), а остало само *grammatike* (*јисмена*) (Шипка, 2007). Граматика је грана лингвистике која се бави језичким нормама и законитостима, а дијели се на фонетику (науку о гласовима), морфологију (науку о врстама ријечи), творбу ријечи (науку о настанку нових ријечи) и синтаксу (науку о реченици). Правопис (ортографија) представља систем правила која утврђују начин писања у једном језику. Иако се граматика изучава око 2500 година, настава граматике и правописа још увијек није теоријски и методички довољно истражена и подигнута на виши ниво. Зато је неопходно наставу граматике ослободити педагошког догматизма и предавачко-репродуктивног стила и механичког учења правила и изузетака у језику, а приближити је живој језичкој пракси. Изучавање граматике чврсто је повезано с радом на фонетици, ортографији, творби ријечи, лексици итд.

Бројни су подстицаји помоћу којих би настава фонетике и правописа била ученицима исто тако блиска, као и говорне и писмене вјежбе, као лектира. Један од подстицаја јесте и примјена класичног дидактичког принципа очигледности, што је у раду показано на примјеру једне писане припреме за час.

Усвајање граматике подразумијева формирање граматичких појмова и граматичке структуре говора код ученика, изучавање граматичких појава, формирање навика и вјештина у области граматичке анализе и примјене граматичких знања као прилог рјешавању ортографских задатака и изграђивању културе говора.

Што су ученици млађи, више треба примјењивати дијалошку методу и очигледност, индукцију и конкретизацију, с тим што не треба запоставити појачан развој апстрактног мишљења.

НАСТАВА ФОНЕТИКЕ И ФОНОЛОГИЈЕ У ШКОЛИ

Фонетика (наука о гласовима и њиховим промјенама) и фонологија (наука о гласовима као говорним јединицама за обиљежавање разлике у значењу, или наука о фонемама) (Станојчић, Поповић, 1992: 29; 37) представљају темељ од ког се полази при успјешном овладавању језиком. Усвајање фонетског (фонолошког) система српског језика за ученике не значи само усвајање артикулације гласова, него усвајање динамике, ритмичких модела, мелодије (интонације). Изговор је један од најважнијих елемената говорне културе, а према томе и опште културе човјека. Фонетске грешке нарушавају звучни облик, док фонолошке, поред звучног облика, нарушавају и смисао. Нарушавање фонетско-фонолошке правилности говора и његове интонације може довести до неспоразума и неразумијевања. Дијалекатске или индивидуалне варијанте неких фонема, на примјер, употреба *ц* (тврдог) умјесто *ћ* (мекког), могу довести до ометања у разумијевању значења (*цак* умјесто *ћак*=ученик). Зато различите фонетске вриједности треба добро уочити и схватити као вриједности које су одлучујуће за разликовање значења ријечи. Када је ријеч о вокалима треба рећи да и акценат и квантитет вокала (дужина и краткоћа њихова) имају службу означавања разлике у значењу ријечи. Може се рећи да су акценат и дужина, односно краткоћа код вокала дистинктивно обиљежје, често и оно минимално. Зато је у настави од најмлађег школског узраста па све до завршетка школовања неопходно са ученицима проводити разне врсте вјежби:

- гласовну анализу ријечи – идентификацију гласова (примјењује се у букварском периоду);
- гласовно-словну анализу – уочавање везе између звучне и графичке слике (примјењује се у букварском и нешто каснијем периоду);
- фонетске вјежбе – обухватају правилно изговарање и међусобно разликовање гласова (проводе се у млађим разредима основне школе, али и у старијим када ученици треба да открију разлике у значењу ријечи које потичу од појединих гласова који стоје у опозицији, нпр.: опозиција *ч* и *ћ*: *јахачица*= жена која јаше и *јахаћица*=јахаћа мазга);
- акценатске вјежбе (у вишим разредима основне школе и у средњој школи).

А ту су и разне врсте ортографских вјежби, као што су преписивање, диктат, аутодиктат, вјежбе допуњавања и сл. Правопис не треба одвајати од фонетике, јер ако фонетика учи правилности изговора, правопис учи правилности писања. Самим тим што је наш правопис углавном фонетски, било би погрешно и нефункционално раздвајати та два аспекта. Такав став заступају бројни изучаваоци науке о језику и методике наставе језика (Росандић, 1976; Гарић Караца, 1976; Марковић, 1976; Николић, 1999).

„Правописне појаве проучавају се у тијесној вези с наставом фонетике, фонологије, граматике, лексике и стилистике“ (Росандић, 1976: 42).

Усвајање знања из фонетике и фонологије доприноси развоју апстрактног мишљења, обезбјеђује изражавање мисли у усменој и писаној форми, развија логичко мишљење код ученика, способност за анализу и синтезу итд. Фонетику и фонологију треба проучавати као дио активне (продуктивне) граматике која је оријентисана на продукцију – на усмени говор

и на писану ријеч. Она иде од смисла ка облику, уз избор што једноставнијих начина изражавања неког смисла, у складу са узрасним нивоом ученика. Примјењује се поступност у усвајању знања, иде се од једноставнијег и лакшег, ка сложенијем и тежем, уз све видове говорних и писмених активности – слушање, читање, говорење, дијалог, монолог и писање. Поступност подразумијева да се полази од постанка гласова и проучавања говорних органа, преко подјеле гласова и усвајања гласовног система српског књижевног језика, усвајања слога и подјеле ријечи на слоге, па се прелази на гласовне промјене и законе и то се опет прво проучавају једноставније, као што је једначење сугласника по звучности и мјесту творбе, а посљедња се проучава замјена гласа јат, као најтежа за ученике. На крају изучавања фонетичких и фонолошких садржаја је изучавање акцента (прозоодије).

Кад се са ученицима понављају класификације сугласника у средњој школи, треба поћи од тога да је за сваку од њих везана и нека гласовна промјена. Поступност у усвајању знања огледа се у томе да се у првој и најједноставнијој подјели на звучне и безвучне сугласнике омогућује да се прошири учениково знање из правописа, стечено у основној школи, као и да се развија његово лингвистичко мишљење. Упорјеђујући неке интернационалне ријечи у нашем језику и у једном од страних језика који се уче у школи, ученику треба показати разлику између фонетског и етимолошког правописа. Такве су ријечи с почетним *ајс-* (*ајсурган*, *ајсолуџан*, *ајсџиракџан*, *ајсорбоваџи* и сл.) и то је фонетски, изговорни начин у ком се промјене у говору региструју у писању. Други начин, други правопис који се примјењује у страним језицима чува сугласничку скупину *абс-* јер се води рачуна о постанку ријечи (лат. *absurdus*) и то је етимолошки правопис.

Надградњу фонетским и фонолошким знањима из основне школе могу у средњој чинити, у најминималнијем обиму, знања из фоностиликтике, која се повезују с улогом, значењем и ефектима, односно експресивним и импресивним обиљежјима фонема у књижевним дјелима, посебно у лирским пјесмама.

Принцип проучавања гласовних промјена на нивоу функционалног повезивања фонетике и морфологије, тј. проучавања фонема с гледишта њиховог јављања у систему врста ријечи, који је заступљен у основној школи, допуњује се у средњој довођењем лингвистичких појава у систем међусобних односа са становишта синхронијског посматрања и дијахронијског развоја гласовних промјена и гласовних закона.

У настави фонетике и фонологије важно је следеће:

- Гласовна проблематика проучава се на фонетичком, фонолошком и фоностиликтичком плану. Коегзистенцијом различитих планова успоставља се принцип систематичности;
- Садржаји из фонетике и фонологије дају се на разумљив, јасан и узрасту ученика примјерен начин;
- Садржаји се усвајају комплексно у повезаности фонетике и фонологије са морфолошким облицима и синтаксичким структурама;

- Фонетички и фонолошки појмови се формирају индуктивно (иде се од појединачног према општем, од конкретног ка апстрактном). Прво се дају примјери језичке појаве у лингвометодичком тексту, а затим се иде на уопштавање (правило, дефиницију). Затим се правило (дефиниција) потврђује на новим примјерима, у новом тексту или усменом исказу и то је дедуктивни пут (од општег, од правила према појединачном);
- Фонетичке појаве потребно је објаснити ученицима. Поставити питање *зашто* се дешавају гласовне промјене. *Економија у језику* постиже се код једначења сугласника по мјесту творбе смањењем напрезања при изговору кад се у артикулацији двају сусједних гласова јави тенденција за олакшавањем изговора, а која се огледа у приближавању њихове артикулације (кад се зубни сугласници *с* и *з* нађу испред предњонепчаних, прелазе у себи сродне по начину творбе, али предњонепчане *ш* и *ж* – *деињак*: *десни*).

Наставник треба добро да проучи суштину изучаваних појава. Тежиште обраде треба да буде на битним својствима и стилским функцијама језичких појава, а не на њиховим формалним и споредним обиљежјима. Проучавање гласовних промјена захтијева да ученике увјерљиво мотивишемо изворним ситуацијама. Свјесна активност ученика у настави остварује се када језичке појаве посматрају у животним и језичким околностима.

СТВАРАЛАЧКИ ПОДСТИЦАЈИ У НАСТАВИ ФОНЕТИКЕ И ПРАВОПИСА

Ученици се стално подстичу да обрађају пажњу на језик, односно на средства језичког изражавања. На примјер, треба да посматрају у свом окружењу правилно и неправилно написане називе установа, улица, тргова, продавница, угоститељских објеката. Грешке које уоче треба да забиљеже у свеске, како би на једном од наредних часова о томе разговарали и подсјетили се правописних правила. Милан Шипка (2007) у *Занимљивој граматички* наводи више примјера погрешно написане ријечи *express*:

- У излогу једне фотографске радње пише крупним ћириличким словима:
Ехџрес фотографије, портрети, групни снимци
Услуга брза и јефтина!
- На другом мјесту је натпис, овај пут латиничним словима: *Expres restoran*;
- Некада је на релацији Сарајево–Београд саобраћао воз који се звао *Bosna expres*.

Једна страна ријеч написана је на три различита начина, а ниједан није прави.

Исто тако ученике треба упућивати да слушају говор људи у свом окружењу, да забиљеже неправилно артикулисане гласове, одступања од језичког стандарда на нивоу гласова, ријечи и реченица. Поменућемо само неке фонетске особености у одступању од стандарда у ијекавско-штокавским источнобосанским говорима, као што су: погрешно изговарање гласова *ч*, *ћ* и *џ*, *ђ*; сажимање вокалских група и редукција вокала у секвенци *ао>о* у радном глаголском придјеву (*реко*, *дошо*); глас *х* је ишчезао у многим ријечима (умјесто *Јелах* изговара се *Јела*, умјесто *Пасџухана* изговара се *Пасџувана*) (Јахић, 2002).

Настава фонетике и правописа може се освјезити занимљивим играма и загонеткама. На примјер, може се тражити од ученика да у низу географских појмова пронађу оне који означавају насељена мјеста (у томе треба да им помогну велика и мала почетна слова): *Лийова долина, Бубањ ѿоѿок, Криви Вир, Бијели Поѿок, Буча ѿоѿок, Бијело Поље, Бачко Добро Поље*.

Може се играти игра – слово на слово или уланчавање. Одреди се неколико играча. Први играч изговори једно слово, а онда сваки сљедећи играч додаје по једно слово док се не добије ријеч која има значење. Из игре се искључује ученик који на крају игре не зна која је то ријеч. Затим ученици у тој ријечи изврше подјелу гласова, прво на вокале, сонанте и консонанте, а затим одреде који су гласови звучни, који беззвучни, како се дијеле по мјесту и начину изговора, затим подијеле ријеч на слоге.

Вук Милатовић (2005) наводи сљедеће језичке игре: преметаљке, палиндроме, састављање ријечи од задатих слова, састављање реченица од датих ријечи, уланчавање слова, уланчавање ријечи, рјешавање ребуса, рјешавање укрштених ријечи, испуњалке, допуњалке, брзалице, питања која траже духовит одговор, измишљање нових ријечи, лавиринти, риме, ономотопејске игре, ријечи умањеног значења, ријечи увећаног значења, ријечи сличног значења, језиколоми, семантичке игре, ријечи супротног значења, поремећен ред ријечи, загонетке, питалице.

Може се ученицима испричати занимљива прича у вези са неком језичком појавом.

Такве приче могу се наћи у *Занимљивој јрамаѿици* Милана Шипке (2007). Једна од њих гласи: „У огњу рата плану и изгоре многи људски домови, а често и читава села и градови, само зато што намргођени команданти издају наредбе: *Сѿалиѿи!*, а не: *Сѿасиѿи!* Која кобна разлика између два обична гласа, тачније – фонема *л* и *с*, кад се изговоре у једној речи у одређеној ситуацији. *Л* носи мржњу, страх и злочин, а *с* љубав и човекољубље“ (Шипка, 2007: 28).

Игра има велику улогу за развој говора на млађем школском узрасту, а на старијем освјезава сухопарну наставу граматике и чини је занимљивијом. Зато ученицима треба пружити довољно времена за игру, кроз коју ће се спонтано и слободно изражавати. Р. Кајоа (R. Caillouis) (1965) игру сматра слободном, издвојеном (ограниченом просторно и временски), неизвјесном (по току и исходу), непродуктивном (не ствара ни добра ни богатства као рад или умјетност), прописаном одредбама које укидају обичне законе и за тренутак уводе нову законитост, што значи да игра пружа дјечи прилику за неубичајено укључивање и вјежбање менталних функција. Све врсте игара имају подстицајну улогу и појачан степен занимљивости, доприносе радној атмосфери, стварају атмосферу пријатности и опуштености.

„Учење кроз облике игре појачава ученичку самосталност, радозналост духа, развија способности мишљења, уочавања, логичког закључивања и низ других менталних операција“ (Милатовић, 2005: 86).

Милица Дробац Павићевић (2022) у књизи *Како се ѿодсѿиче креативност* наводи да, уколико желите да ученици испоље своје креативно мишљење, онда их треба подстицати да сами испричају своју причу која може бити бајка, басна, приповијетка, или нешто друго. При томе се ученицима дају одређени појмови које они уз наставникове инструкције треба добро да истраже и уткају у причу. Ауторка поменуто књиге наводи сљедеће појмове: *Царев мосѿ*,

Сџари мосџи, Швањски мосџи, Сулејманов мосџи, Солкански мосџи, вила, војник. За млађи узраст треба ученицима понудити изразе који су њима доступни. Ми оваквим креативним побудама додајемо и то да појмови који се дају дјечи зависно од узраста, могу бити нека географска имена, називи грађевина, лична имена и надимци, историјски догађаји и сл. Тако се могу поновити правила писања великог слова, а и извршити корелација са историјом и географијом или познавањем природе и друштва на млађем узрасту.

Уз све наведене стваралачке подстицаје у настави граматике и правописа, битно је поменути и функцију лингвометодичког текста. Ученицима се понуди текст који је засићен примјерима језичке појаве која се изучава. Наставници често сами смишљају реченице које не чине цјелину. Али такве реченице које су, по ријечима Милије Николића (1999), ишчупане из познатог контекста, или пак никада нису ни биле дио потпуне информације, већ су напросто измишљене, губе разлог свога постојања и битишу само као мртви модели који се могу формално копирати. Зато је боље понудити ученицима одломак из књижевног дјела, краћу причу, басну, загонетку, пословицу, пјесму, текст из дјечје штампе, извод из ученичке говорне или писмене вјежбе. Текст треба да буде, по могућности, познат ученицима и добро разумљив.

На значај повезивања наставе језика и наставе књижевности упућивали су бројни методички стручњаци кроз историју. Међу прокламованим принципима на којима треба да се заснива савремена настава језика и књижевности значајно мјесто добио је принцип јединства (Јовановић, 1922; Павловић, 1932; Мамузић, 1938; Росандић, 1968; Николић, 1999).

„Заједнички став методичара своди се у основи на захтјев да се настава језика и књижевности изводи као јединствен предмет. Свој став бране лингвистичким, књижевнотеоријским и методичким аргументима“ (Росандић, 1968: 31).

Језик, па и фонетско-фонолошке појаве, треба, дакле, упознавати у његовој функцији, особине језика треба проучавати на књижевноумјетничким текстовима, који на ученике дјелују својим информативним, естетским и етичким вриједностима.

А највећи подстицај за рад на часовима фонетике и правописа јесте примјена класичног дидактичког принципа чулности или очигледности.

„Цртежи и слике блиске су деци. Док их посматрају, стварају и објашњавају, осећају освежење и задовољство, поготову у приликама кад их је већ заморило тешко и апстрактно градиво. Илустрације отклањају монотонију часа и једноличности ђачке свеске“ (Николић, 1999: 693).

Садржаји из фонетике (говорни органи, изговор гласова, сугласници по мјесту творбе) могу се успјешно обрадити уз помоћ јасних слика говорних органа. Иако се те слике сусрећу и у школским граматикама, наставник треба да на час обраде ових тема донесе увеличану и прегледну слику пресјека говорних органа на паноу. Слика може бити и само контура на којој ће ученици фломастерима одређивати мјесто настанка појединих гласова. Добро је кад ученици сами на својим говорним органима осјете и показују гдје настају поједини гласови. Тако се примјеном принципа чулности искључује механичко учење класификовања гласова по мјесту изговора. Показаћемо то на једном од могућих модела писане припреме за обраду наставне јединице *Гласови српској језика и његови органи*.

ОПШТИ ПОДАЦИ

Школа:	СШЦ „Пале“ Пале
Наставни предмет:	Српски језик и књижевност
Разред:	I
Датум и вријеме реализације часа:	31. 5. 2022. г. 7. 10 ч – 7. 55 ч
Наставник:	Јована Елек

ПОДАЦИ О ЧАСУ

Наставна тема:	Фонетика српског језика
Наставна јединица:	Гласови српског књижевног језика и говорни органи
Тип часа:	Обрада новог градива
Циљ часа:	Ученици ће бити способни да изврше подјелу гласова – вокала и консонаната, те да наведу говорне органе који учествују у производњи гласова

Образовни задаци:	<ul style="list-style-type: none"> – Обнављање знања ученика о основној подјели гласова српског језика (на вокале и консонанте) – Стицање знања о начинима подјеле вокала – Усвајање подјеле вокала на вокале предњег, средњег и задњег реда – Усвајање подјеле на високе, средње и ниске вокале – Стицање знања о начинима подјеле консонаната – Усвајање знања о подјели консонаната према звучности – Усвајање знања о подјели консонаната према мјесту изговора – Усвајање знања о подјели консонанта према начину изговора
--------------------------	---

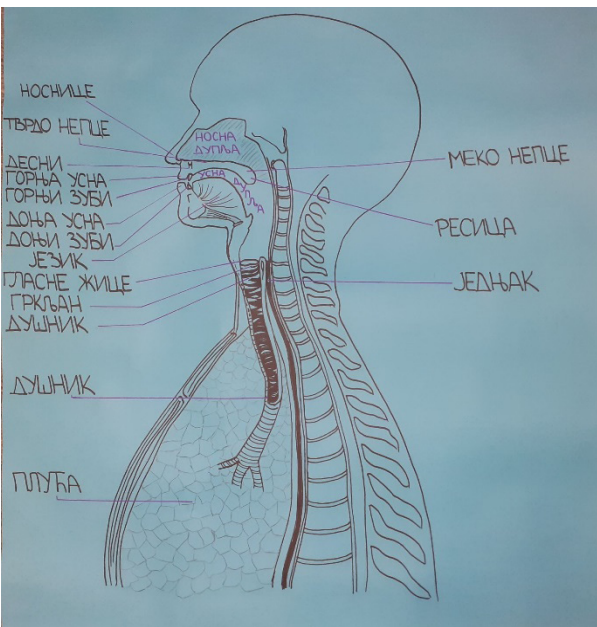
Функционални задаци:	<ul style="list-style-type: none"> – Развијање свијести о значају познавања граматике српског књижевног језика – Уочавање везе између рада говорних органа и произвођења различитих гласова – Оспособљавање ученика да успјешно разврставају гласове према различитим категоријама – Развијање способности логичког закључивања у језику – Развијање способности запажања
-----------------------------	--

Васпитни задаци:	<ul style="list-style-type: none"> – Развијање свијести о неопходности његовања сопствене језичке културе – Мотивисање ученика за стицање нових и проширивање већ постојећих знања о различитим појавама у српском књижевном језику – Развијање љубави према српском језику – Увиђање потребе за чувањем и његовањем матерњег језика
-------------------------	--

Образовни исходи:	Ученици посједују знања о подјели гласова српског књижевног језика и способни су да научено успјешно примјењују у пракси
Облици рада:	Фронтални и индивидуални
Наставне методе:	Монолошка, дијалошка, метода рада на тексту
Наставна средства:	Табла, креда, граматика, пано, прилози
Коришћена литература:	
Литература и додатни материјал за ученике:	

ТОК ЧАСА

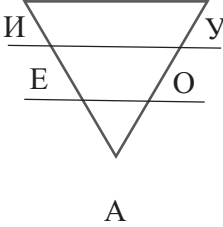
Уводни дио часа (10 минута)

<p>Подсјећање на основну подјелу гласова, тј. подјелу на самогласнике (вокале) и сугласнике (консонанте). У основној школи имали сте прилику стећи знање о подјели гласова, па подсјетимо се, како бисмо могли подијелити све гласове српског језика, тј. у које двије групе их сврстати?</p>	<p>Сви гласови српскога језика дијеле се на вокале и консонанте, тј. самогласнике и сугласнике.</p>
<p>Оно што такође знамо јесте да гласови настају захваљујући развијеним органима за њихов изговор, па ћемо на самом почетку часа да се осврнемо управо на њих. Лијепим пано са исцртаним говорним органима, а онда заједно са ученицима побрајам говорне органе.</p>	<p>Пано:</p>

<p>Како настају гласови и који говорни органи учествују у том процесу?</p>	<p>Гласови настају захваљујући раду говорних органа, а у њих се убрајају: плућа (служе за сакупљање ваздуха), трбушни мишићи и дијафрагма (за истискивање ваздуха), душник (за спровођење ваздуха), гркљан, гласне жице (гласнице), језик, задње (меко) непце, предње (тврдо) непце, зуби, десни (алвеоле), усне (то су говорни органи који производе гласове покретом или на којима се стварају гласови), усна дупља, носна дупља и ждреона дупља (појачавају гласове и дају им посебан тон и боју).</p>
<p>Објаснићемо процес настанка гласова. Ваздушна струја, која је неопходна за производњу гласова, излази из плућа, пролази кроз гркљан, усну дупљу и излази напоље. На том путу, она изазива треперење гласних жица, а производ тог треперења јесте звук. То значи да гласне жице преобликују ваздушну струју у звук, који се онда на свом даљем путу различито обликује. Обликовање највише зависи од положаја језика или дијела језика према осталим говорним органима у усној дупљи. Тако звук наилази на различите препреке које ће условити различиту природу гласова.</p>	
<p>Изговоримо сада неке од самогласника и неке од сугласника. На основу свега реченог, шта можемо закључити када је ријеч о овој подјели гласова, на који начин их одређује пролазак ваздушне струје?</p>	<p>Сви гласови су подијељени на самогласнике и сугласнике на основу тога да ли ваздушна струја која изазива треперење гласних жица пролази слободно мимо осталих говорних органа или наилази на препреке.</p>

Главни дио часа (30 минута)

<p>Увидјели смо однос између рада говорних органа и произвођења различитих гласова. Сада ћемо се конкретније позабавити гласовима српскога језика. За почетак надоградићемо раније стечено знање о вокалима. Колико има вокала и који су то?</p>	<p>У српском језику постоји 5 вокала и то су: <i>a, e, i, o</i> и <i>y</i>.</p>
--	---

<p>Сада ћемо сваки од вокала дефинисати на основу затегнутости гласних жица и на основу дијела усне дупље у којем се образује. Како бисмо лакше одредили вокале, служићемо се тзв. троуглом.</p> <p>На табли цртам троугао с вокалима и појашњавам.</p>	
<p>На основу датог троугла покушајте дефинисати вокале!</p>	<p>Вокал <i>и</i> је високи глас предњег реда. Вокал <i>е</i> је средњи глас предњег реда. Вокал <i>а</i> је ниски глас средњег реда. Вокал <i>о</i> је средњи глас задњег реда. Вокал <i>у</i> је високи глас задњег реда.</p>
<p>Разговор о сугласницима започећемо причом о њиховој подјели према звучности. Прво ћемо графички представити њихову подјелу како би нам било јасније о чему говоримо.</p> <p>На табли исписујем поменуту подјелу.</p>	<p style="text-align: center;">Звучни</p> <p style="text-align: center;">Б Г Д Ђ Ж З Ц</p> <p style="text-align: center;">Безвучни</p> <p style="text-align: center;">П К Т Ђ Ш С Ч Ф Х Ц</p>

<p>Овдје сугласнике разврставамо на основу тога да ли при њиховом изговору гласне жице титрају због струјања ваздуха из плућа или су размакнуте па не изазивају титрање. Како већ спомену смо, ријеч је о подјели сугласника према звучности, па ћемо тако сугласнике окарактерисати као звучне или беззвучне.</p>	
<p>Из табеле видимо да сваком звучном одговара одређени беззвучни сугласник, који називамо парњаком. Хајде сада да одредимо парњаке изостављајући гласове Ф, Х и Ц!</p>	<p>Парњаци су Б и П, Г и К, Д и Т, Ћ и Ћ, Ж и Ш, З и С, Џ и Ч.</p>
<p>Шта је специфично са сугласницима које смо изоставили из приче (ф, х, ц)?</p>	<p>Сугласници Ф, Х и Ц су беззвучни и немају своје звучне парњаке.</p>
<p>Шта закључујемо, која је једина разликовна карактеристика звучних и беззвучних парњака? (Показујем ученицима како могу осјетити звучност и беззвучност када шаку лијеве руке положи равно на грло.)</p>	<p>Изузев беззвучних сугласника Ф, Х и Ц, звучни сугласници имају своје беззвучне парњаке од којих се разликују искључиво по звучности.</p>
<p>Када погледамо табелу звучних и беззвучних сугласника и уколико их и избројимо, видјећемо да нису сви ту. Шта се дешава са осталим сугласницима када је ријеч о овој подјели, а то су сугласници: М, Љ, Р, В, Ј, Л, Н, Њ? Изговоримо их, па покушајмо закључити, на основу наученог о препрекама на које наилази говорна струја, да ли су својим изговором ближи самогласницима или сугласницима!</p>	<p>На основу проласка ваздушне струје кроз усну дупљу преостали сугласници сличнији су самогласницима.</p>
<p>Како самогласнике посматрамо као звучне јер при њиховом настанку ваздушна струја заобилази препреке у усној дупљи, тако и изостављене у табели а претходно наведене сугласнике, посматрамо такође као изразито звучне из истих разлога. Ако су М, Љ, Р, В, Ј, Л, Н, Њ сугласници, а начином настанка сличнији самогласницима, како их можемо окарактерисати? Називају се сонанти, а сонанте другачије називамо и гласницима.</p>	<p>С обзиром на то да су сугласници, а да имају сличност и са самогласницима, можемо их окарактерисати као гласове са особинама и сугласника и самогласника.</p>

<p>Како бисмо подјелу гласова на вокале, консонанте и сонанте боље упамтили, узећемо једну реченицу, чије гласове ћете разврстати у ове три категорије! Када то урадите, гласове одредите према звучности! Реченица гласи: <i>Када нешто желиш, чинијава Васељена се завери да то оствариш.</i> Да ли вам је познат овај цитат?</p>	<p>Наведени цитат је из <i>Алхемичара</i> Паула Коеља.</p>
<p>Како бисмо га могли протумачити?</p>	<p>Када нешто желимо свим срцем и силно вјерујемо у његово остварење, препреке су занемарљиве, и ако их има, ми не осјећамо њихову тежину јер је наша жеља јача од онога што нам се испријечило на путу, све је наклоњено нама.</p>
<p>Сада извршимо подјелу гласова па ћемо заједно провјерити.</p>	<p>Вокали: а, е, о, и. (звучни) Консонанти: к, д, ш, т, ж, ч, с, з. (звучни: д, ж, з; беззвучни: к, ш, ч, с, т) Сонанти: н, л, в, љ, р. (звучни)</p>
<p>Погледајмо слику говорних органа на панолу! Шта мислите, да ли при стварању гласова учествују сви наведени говорни органи?</p>	<p>Не учествују сви говорни органи при стварању свих гласова.</p>
<p>Како смо о вокалима већ говорили, сада ћемо се осврнути на начин настајања сугласника. Дакле, при стварању сваког сугласника не учествују сви говорни органи, а од тога који орган највише учествује у његовом стварању и коју препреку ваздушна струја из плућа савладава, зависе и особине сугласника. Како бисмо назвали описану подјелу сугласника, а која вам је позната и из нижих разреда?</p>	<p>Описана подјела сугласника назива се подјела сугласника према мјесту творбе.</p>
<p>На основу чега је извршена дата подјела?</p>	<p>Дата подјела врши се на основу мјеста у говорном апарату које је пресудно за настанак сугласника.</p>

<p>Другачије речено, подјела је извршена према врсти говорног органа који има најзначајнију улогу у стварању одређеног гласа. Сада ћемо подијелити сугласнике према мјесту творбе (изговора) у неколико група, а дату подјелу, графички представљену, добићете на апликацијама.</p>	<p>~Прилог 1~</p>
<p>Групе су сљедеће:</p> <p>1) Задњонепчани (веларни) сугласници јесу они при чијем изговору задњи дио језика додирује задње непце и на тај начин ствара препреку ваздушној струји, али уз мали прасак струја прелази преко препреке. Задњонепчани сугласници су: К, Г и Х.</p> <p>2) Предњонепчани (палатални) сугласници изговарају се тако што језик својим различитим дијеловима додирује предње непце. Предњонепчани сугласници су: Ј, Љ, Њ, Ћ, Ч, Ѓ, Џ, Ж и Ш.</p> <p>3) Надзубни (алвеоларни) сугласници настају тако што језик додирује границу горњих сјекутића и десни. Надзубни сугласници су: Л, Р и Н.</p> <p>4) Зубни (дентални) сугласници изговарају се тако што језик додирује или горње сјекутиће или доње. Зубни сугласници су: Д, Т, Ц, З и С. Изговоримо сваки и покушајмо одредити при изговору којих језик додирује доње, а при изговору којих горње сјекутиће!</p> <p>5) Уснени сугласници имају двије подгрупе: – двоуснени (билабијални), – уснено-зубни (лабиодентални). У првој подгрупи гласови настају искључиво уз учешће усана, док гласови друге подгрупе настају уз учешће доње усне и зуба. У уснене сугласнике убрајају се: Б, П, М, В и Ф, а ви их изговорите и покушајте их разврстати у ове двије подгрупе.</p>	<p>Језик додирује доње сјекутиће при изговору сугласника <i>ц</i>, <i>з</i> и <i>с</i>, а горње при изговору <i>џ</i> и <i>г</i>.</p> <p>Сугласници <i>џ</i>, <i>ѝ</i> и <i>м</i> су двоуснени, а сугласници <i>в</i> и <i>ф</i> уснено-зубни.</p>

<p>Сада на примјеру исте реченице, коју сте записали, дефинишите сугласнике на основу мјеста творбе!</p>	<p>Задњонепчани: к. Предњонепчани: љ, ч, ж, ш. Надзубни: н, л, р. Зубни: з, с, д, т. Уснени: в.</p>
<p>Дошли смо до посљедње подјеле сугласника, а то је подјела сугласника према начину изговора. Ова подјела је извршена на основу тога како се ваздушна струја креће. На основу ове карактеристике, можемо говорити о седам група сугласника. Подјелу имате у прилогу 2, а сада ћемо рећи понешто о свакој и разврстати сугласнике.</p>	<p>~Прилог 2~</p>
<p>Како рекосмо, сугласници се карактеришу на основу кретања ваздушне струје. Групе сугласника према овом критеријуму су сљедеће: 1) Експлозивни сугласници (пловиви); настају тако што ваздух наилази на потпуну препреку, која се нагло уклања уз прасак, па се управо због тог акустичког утиска праска, ови сугласници и називају експлозивним. Експлозивни сугласници су: Б, П, Д, Т, Г и К. 2) Африкате (сливени); сугласници су настали сливањем два гласа. Африкате су: Ђ, Ћ, Џ, Ч и Џ. Покушајте одредити сливањем којих гласова су настали наведени! 3) Фрикативи (струјни сугласници); настају тако што ваздушна струја пролази кроз тјеснац при чему ствара пискав звук, тј. шум. Не наилази на потпуну препреку. Фрикативи су: З, С, Ж, Ш, Ф и Х. 4) Назали (носни сугласници) јесу они сугласници који настају проласком ваздушне струје и кроз нос и кроз уста. Ваздушна струја прво пролази кроз нос, а онда се усне растављају, па преостали ваздух излази и кроз уста. Назали су: М, Н и Њ.</p>	<p>Африката <i>ђ</i> настала је сливањем гласова <i>g</i> и <i>j</i>, <i>ћ</i> је настало сливањем гласова <i>ʃ</i> и <i>j</i>, <i>џ</i> је настало од <i>g</i> и <i>ж</i>, <i>ч</i> од <i>ʃ</i> и <i>ш</i>, а <i>џ</i> од <i>ʃ</i> и <i>з</i>.</p>

<p>5) Латерални сугласници настају тако што ваздушна струја пролази боковима језика, тј. са страна. Латерални сугласници су: Л и Љ.</p> <p>6) Вибранти настају тако што ваздушна струја треперећи излази преко врха језика, који и изазива то треперење. Вибрант је сугласник Р.</p> <p>7) Полувокале чине сугласници В и Ј. Ваздушна струја гласа В пролази сразмјерно слободно поред препреке на коју наилази, а ваздушна струја гласа Ј пролази удубљеним средњим дијелом језика.</p>	
<p>Сада гласове из записане реченице разврстајте према начину творбе!</p>	<p>Експлозивни сугласници: к, д, т. Африкате: ч. Фрикативи: ж, ш, з, с. Назали: н. Латерални сугласници: л, љ. Вибранти: р. Полувокали: в.</p>

Завршни дио часа (5 минута)

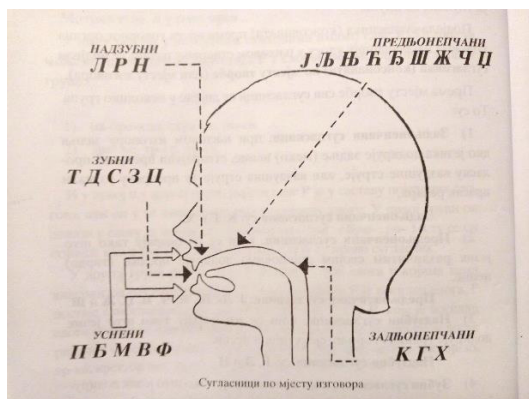
<p>С обзиром на то да се ближи крај часа у кратким цртама поновићемо данас научено.</p>	
<p>Бавили смо се говорним органима и подјелом гласова у српском језику. Који органи учествују у настанку гласова?</p>	<p>Говорни органи који учествују у стварању гласова јесу: плућа, душник, трбушни мишићи, дијафрагма, гркљан, гласне жице (гласнице), језик, задње (меко) непце, предње (тврдо) непце, зуби, десни (алвеоле), усне, усна дупља, носна дупља и ждреона дупља.</p>
<p>На основу чега карактеришемо вокале?</p>	<p>На основу затегнутости гласних жица и на основу дијела усне дупље у којем се образују.</p>
<p>На које начине можемо подијелити сугласнике?</p>	<p>Сугласнике можемо подијелити на основу звучности, према мјесту и начину творбе.</p>

Набројмо групе сугласника према мјесту творбе!	Према мјесту творбе сугласници се дијеле на 5 група: задњонепчане, предњонепчане, надзубне, зубне и уснене.
Набројмо групе сугласника према начину творбе!	Према начину творбе сугласници се дијеле на 7 група: експлозивне сугласнике, африкате, фрикативе, назале, латералне, вибранте и полувокале.
За домаћи задатак изаберите по једну сложу реченицу, из књижевног дјела по жељи, чије гласове ћете одредити према звучности, мјесту и начину творбе, а самогласнике дефинисати по њиховим карактеристикама!	

ИЗГЛЕД ТАБЛЕ

Гласови српског књижевног језика и говорни органи										
		<p>Сугласници по мјесту творбе:</p> <ul style="list-style-type: none"> – задњонепчани, – предњонепчани, – надзубни, – зубни, – уснени. 								
		<p>Сугласници по начину творбе:</p> <ul style="list-style-type: none"> – експлозивни сугласници, – африкате, – фрикативи, – назали, – латерални сугласници, – вибранти, – полувокали. 								
Звучни	Б	Г	Д	Ђ	Ж	З	Џ			
Беззвучни	П	К	Т	Ђ	Ш	С	Ч	Ф	Х	Ц
<p><i>Када нешћо желиш, чийћава Васељена се завери да ћо осћвариш.</i></p>										

Прилог 1:

Прилог 2:

Експлозивни сугласници:	Б, П, Д, Т, Г, К
Африкате:	Ђ, Ђ, Џ, Ч, Ц
Фрикативи:	З, С, Ж, Ш, Ф, Х
Назали:	М, Н, Њ
Латерални сугласници:	Л, Љ
Вибранти:	Р
Полувокали:	В, Ј

Литература

1. Шипка, М. (2007). *Занимљива грамаџика*, четврто издање, Нови Сад: Прометеј.
2. Станојчић, Ж. и Поповић, Љ. (1992). *Грамаџика српскога језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства; Нови Сад: Завод за издавање уџбеника.
3. Rosandić, D. (1976). *Za suvremeniju nastavu materinskog jezika u srednjoj školi*. Grupa autora. *Nastava jezika u srednjoj školi*. (1976). Sarajevo: IP „Svjetlost“, OOUR Zavod za udžbenike, 37-67.
4. Marković, S. (1976). *Nastava fonetike u srednjoj školi*. Grupa autora. *Nastava jezika u srednjoj školi*. (1976). Sarajevo: IP „Svjetlost“, OOUR Zavod za udžbenike, 67-87.
5. Garić Karadža, M. (1976). *Organizacija fonetskih i pravopisnih vježbanja u srednjoj školi*. Grupa autora. *Nastava jezika u srednjoj školi*. (1976). Sarajevo: IP „Svjetlost“, OOUR Zavod za udžbenike, 186-198.
6. Николић, М. (1999). *Методика наставе српског језика и књижевности*, треће, допуњено издање, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

7. Jahić, Dž. (2002). Ijekavskoštokavski govor istočne Bosne. *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, knj.VIII, Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu, 13–236.
8. Милатовић, В. (2005). *Настава српској језика и књижевности у трећем разреду основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
9. Кајоа, Р. (Caillois, R.) (1965). *Igre i ljudi*, Београд: Nolit.
10. Дробац Павићевић, М. (2022). *Како се њодитиче креативности?* Бања Лука: Имприматур.
11. Јовановић, Ј. (1922). *Методика матерњег језика у народној школи*, Београд: Штампарија „Сокић“.
12. Павловић, М. (1932). *Настава српскохрватској језика – методолошки уџуби за рад у нижим разредима средњих школа*, Београд: друштво за српскохрватски језик и књижевност у Скопљу.
13. Мамузић, И. (1959). Прилози савременој настави матерњег језика. *Савремена школа*. Београд.
14. Rosandić, D. (1968). *Nastava hrvatskosrpskog jezika i književnosti*, Zagreb: Školska knjiga.

Branka R. Brčkalo

University of East Sarajevo, Faculty of Philosophy, Pale

Jovana Elek

University of East Sarajevo, Faculty of Philosophy, Pale

CREATIVE IMPULSES CAUSED BY LINGUISTIC PHENOMENA IN PHONETICS TEACHING

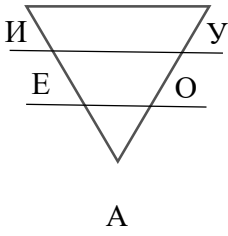
Summary: Learning grammar at school involves forming grammatical terms and grammatical speech structure, studying grammatical phenomena, developing habits and skills in the area of grammatical analysis and utilizing grammatical knowledge as an aid in solving orthography tasks and building the culture of speech. Studying grammar is deeply connected with phonetics, orthography, word formation, lexis, etc. The younger the students, the bigger the necessity for dialogue, obviousness, induction and concrete terms, but the development of abstract ways of thinking must not be neglected either. Teaching phonetics, much like the other grammatical disciplines, has to be closely connected with teaching orthography. There are many ways of making phonetics and orthography appeal to students in a way that speaking and writing exercises and reading books appeal to them. One of the ways is also the usage of the classic didactic principle of obviousness, which this work highlights in the example of a written preparation for class work and teaching.

Keywords: creative impulses, students, phonetics teaching

Рад њримљен: 23. 10. 2023. / Рад њрихваћен: 1. 12. 2023.

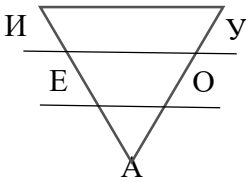
<p>наилази на различите препреке које ће условити различиту природу гласова.</p>	
<p>Изговоримо сада неке од самогласника и неке од сугласника. На основу свега реченог, шта можемо закључити када је ријеч о овој подјели гласова, на који начин их одређује пролазак ваздушне струје?</p>	<p>Сви гласови су подијељени на самогласнике и сугласнике на основу тога да ли ваздушна струја која изазива треперење гласних жица пролази слободно мимо осталих говорних органа или наилази на препреке.</p>

Главни дио часа (30 минута)

<p>Увидјели смо однос између рада говорних органа и произвођења различитих гласова. Сада ћемо се конкретније позабавити гласовима српскога језика. За почетак надоградићемо раније стечено знање о вокалима. Колико има вокала и који су то?</p>	<p>У српском језику постоји 5 вокала и то су: <i>a</i>, <i>e</i>, <i>и</i>, <i>o</i> и <i>y</i>.</p>
<p>Сада ћемо сваки од вокала дефинисати на основу затегнутости гласних жица и на основу дијела усне дупље у којем се образује. Како бисмо лакше одредили вокале, служићемо се тзв. троуглом. На табли цртај троугао с вокалима и појашњавај.</p>	
<p>На основу датог троугла покушајте дефинисати вокале!</p>	<p>Вокал <i>и</i> је високи глас предњег реда. Вокал <i>e</i> је средњи глас предњег реда. Вокал <i>a</i> је ниски глас средњег реда. Вокал <i>o</i> је средњи глас задњег реда. Вокал <i>y</i> је високи глас задњег реда.</p>
<p>Разговор о сугласницима започећемо причом о њиховој подјели према</p>	

<p>Набројмо групе сугласника према начину творбе!</p>	<p>Према начину творбе сугласници се дијеле на 7 група: експлозивне сугласнике, африкате, фрикативе, назале, латералне, вибранте и полувокале.</p>
<p>За домаћи задатак изаберите по једну сложена реченицу, из књижевног дјела по жељи, чије гласове ћете одредити према звучности, мјесту и начину творбе, а самогласнике дефинисати по њиховим карактеристикама!</p>	

ИЗГЛЕД ТАБЛЕ

<p>Гласови српског књижевног језика и говорни органи</p>																																
						<p>Сугласници по мјесту творбе:</p> <ul style="list-style-type: none"> – задњонепчани, – предњонепчани, – надзубни, – зубни, – уснени. 																										
<table border="1" data-bbox="143 1346 778 1446"> <tr> <td>Звучни</td> <td>Б</td> <td>Г</td> <td>Д</td> <td>Ђ</td> <td>Ж</td> <td>З</td> <td>Џ</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>Безвучни</td> <td>П</td> <td>К</td> <td>Т</td> <td>Ђ</td> <td>Ш</td> <td>С</td> <td>Ч</td> <td>Ф</td> <td>Х</td> <td>Ц</td> </tr> </table>						Звучни	Б	Г	Д	Ђ	Ж	З	Џ				Безвучни	П	К	Т	Ђ	Ш	С	Ч	Ф	Х	Ц	<p>Сугласници по начину творбе:</p> <ul style="list-style-type: none"> – експлозивни сугласници, – африкате, – фрикативи, – назали, – латерални сугласници, – вибранти, – полувокали. 				
Звучни	Б	Г	Д	Ђ	Ж	З	Џ																									
Безвучни	П	К	Т	Ђ	Ш	С	Ч	Ф	Х	Ц																						
<p><i>Када нешћо желиш, чићава Васељена се завери да ћо оствариш.</i></p>																																